

Adolescent u obitelji

Adolescent in family

Mirjana Graovac

Klinika za psihijatriju, KBC Rijeka, Rijeka

Primljeno: 16. 1. 2010.

Prihvaćeno: 28. 4. 2010.

Sažetak. Adolescencija je razvojni period nakon kojeg ulazimo u odraslu dob. Obitelj u kojoj djeca dostižu fazu adolescencije u vrlo je specifičnoj fazi životnog ciklusa što i pred adolescenta i pred obitelj s adolescentom postavlja nove zadatke i ciljeve. Imati adolescenta u obitelji za cijelu obitelj zasigurno znači biti u fiziološki kriznom periodu razvojnih ciklusa u obitelji. Biti roditelj adolescentu drugačija je pozicija roditeljstva u odnosu na ranije razvojne faze djeteta. U vrijeme adolescencije mnogo se toga događa prvi put i adolescentima i njihovim roditeljima.

U procesima odrastanja i odvajanja od roditelja na obzoru adolescenata pojavljuju se novi problemi. Ove nove objektivne relacije i novi odnosi stvaraju vrlo sklizak teren za sukobe na relaciji adolescent – roditelji. Generacijski jaz između roditelja i adolescenata je neizbježan, no adolescencija se ne događa samo adolescentima, ona se na specifičan način događa i njihovim roditeljima. Razvojne zadaće i razvojni procesi u adolescenciji traže i od adolescenata i od njihovih roditelja kapacitete za prilagodbu i razvoj odnosa na drugačijoj, zrelijoj razini. Usporedo s adolescentom koji odrasta i njegova obitelj doživljava promjene.

Roditelji adolescenta moraju, kao što to mora i majka malom djetetu, uvijek biti tu da bi se adolescent od njih mogao odvojiti i odrasti. Emocionalna klima u obiteljskom okruženju u kojemu dijete ili adolescent živi i odrasta najznačajniji je čimbenik zdravog razvoja.

Ključne riječi: adolescencija, obitelj, prilagodba, razvojne zadaće

Abstract. Adolescence is a developmental phase after which we enter the adulthood. Family phase where offsprings reach adolescence is a specific phase in the life of a family and places new tasks and goals not only in front of adolescent but also in front of the family as a whole. Having an adolescent in the family certainly, for every member of that family, includes being in a physiologically critical, demanding period of developmental processes. To be a parent to an adolescent is a different position in the parenthood than being a parent in the earlier phases. There are many things that happen to the child and to the parents for the first time in their lives. During the process of growing up and separation from parents new significant others begin to appear. These new object relations and new connections create a very slippery field between the adolescent and his or her parents. The generational gap among parents and adolescent is inevitable. However, adolescence does not happen only to adolescents, it also affects parents in a different, specific way. Developmental tasks and developmental processes in adolescence require, both from adolescents and their parents, high capacities for adjustment and maturation of their relationship. Along with the adolescent growing up, his or her family also experiences changes. Parents of the adolescent, just like a mother for a little baby, have to be present so that their adolescent could separate from them and develop, grow up. Emotional climate in which a child or a adolescent enters adulthood is one of the most important factors of mental health.

Key words: adjustment, adolescence, developmental tasks, family

Adresa za dopisivanje:

Dr. sc. Mirjana Graovac, dr. med.,

Klinika za psihijatriju,

KBC Rijeka,

Krešimirova 42,

51 000 Rijeka

e-mail: mirjana.graovac@ri.t-com.hr

<http://hrcak.srce.hr/medicina>

UVOD

Odrastanje obuhvaća složene procese cjelokupnog rasta, razvoja i sazrijevanja osobe od rođenja do zrelosti, kada ona postaje sposobna za samostalno prihvaćanje odgovornosti i obveza svakodnevnog života^{1,2}. Kao što rast i razvoj djeteta protječu u zadanim fazama razvoja, tako i obitelj ima svoje razvojne faze. Ponašanje obitelji i njezinih članova, u svjetlu razvojnih procesa i kriza u obiteljskom funkcioniranju, mogu se prikazati kroz životne cikluse obitelji^{3,4}. Obitelj se stalno razvija i mijenja. Svaka faza razvoja obitelji traži od njezinih članova sposobnost za suočavanje s novim zadacima i usvajanje novih načina za prilagodbu. Isto tako, svaka faza razvoja obitelji u sebi krije potencijalne rizike za pojavu obiteljske disfunkcionalnosti. Uspješnost obitelji u novoj fazi razvoja ovisi o tome koliko je obitelj bila uspješna u prethodnoj⁵.

Obitelji se razlikuju po mnogočemu. Ponajprije po osobinama ličnosti roditelja, odgojnim stilovima, sustavu moralnih vrijednosti i normi ponašanja. U zdravom obiteljskom sustavu roditeljski par čini jedan podsustav, a djeca drugi. U obiteljima postoje različiti načini i različite razine komunikacija među njezinim članovima. Svi nabrojeni čimbenici međusobno djeluju jedni na druge i utječu na sve članove obitelji⁶, pa tako i na razvojne faze obitelji.

Adolescencija je razvojni period kojim odrastanje završava. Obitelj u kojoj djeca dostižu fazu adolescencije u specifičnoj je fazi životnog ciklusa koja i pred adolescenta i pred obitelj s adolescentom postavlja nove zadatke i ciljeve.

ADOLESCENTI

Adolescencija

Period adolescencije proteže se negdje od oko 9./10. godine do 22./24. godine. Čini se da se dozne granice adolescencije šire, kao da iz godine u godinu adolescencija sve ranije započinje i sve kasnije završava. Jedan od razloga je produljenje školovanja, koje rijetko kada završava prije 24. godine, pa se i uvjeti za samostalni život stječu kasnije⁷.

Ranije se na adolescenciju gledalo kao na jedinstven, nediferenciran prijelazni put u odraslost. Novija istraživanja adolescencije, osobito iz psihoanalitičke psihologije, dovela su do prepoznavanja specifičnosti razvojnih zadataka unutar cjelovitog razdoblja adolescencije.

Najčešće se ističu faze *preadolescencije*, *rane*, *srednje* i *kasne adolescencije*, te *postadolescencije* ili *mlade odrasle dobi*. Ove faze odnose se na dobno vezane razlike u biološkom, socijalnom i kognitivnom ponašanju adolescenata⁸.

Razvojne zadaće adolescencije

Dugi je niz zadataka koje adolescent u procesu sazrijevanja ličnosti mora savladati kako bi, u harmoniji sa sobom i sa svijetom, slijedio zahtjeve koje donosi status odraslog⁹.

Najznačajnije razvojne zadaće adolescencije su stvaranje seksualnog identiteta, separacija od roditelja, smanjenje ovisnosti o skupini vršnjaka i učvršćivanje strukture ličnosti identifikacijom i konsolidacijom selfa¹⁰.

U relativno kratkom periodu adolescent mora upoznati, savladati, naučiti primijeniti i usmjeriti svoje prirodne nagonske težnje. Istovremeno adolescent mora ispuniti vlastita i tuđa očekivanja na polju efikasnosti, rada i stvaranja. Pri tome ne smije preskočiti niti jednu stepenicu u svom socijalnom razvoju. Isto tako, treba sa zadovoljstvom prihvatiti svoj novi, odrasli lik i bez konflikata sa sobom i moralnim normama razviti vlastitu spolnu ulogu i doživljavanje spolnosti. Nadalje, treba se mirno odvojiti od roditelja i obitelji i usmjeriti na nove, neovisne i za obje strane zadovoljavajuće odnose. Takvo uzbuđljivo i opasno putovanje, međutim, ne može se odvijati sasvim glatko i povremeni poremećaji duševne ravnoteže adolescenta (i njegovih suputnika) skoro su fiziološki⁹.

Suputnici adolescenata na njihovom putu odrastanja jesu njihovi roditelji i njihovi vršnjaci. Možemo reći da se adolescencija ne događa samo adolescentima, već i njihovim roditeljima.

Ponašanje adolescenata

Još je davne 1904. godine Hall opisao adolescenciju kao stanje bure i stresa¹¹.

Literatura o adolescenciji bogata je terminima kao što su bura, stres, kaos, kriza, čime se naglašava složenost, dinamika i značaj ovog razvojnog perioda^{1,8}. Adolescencija je bez sumnje razdoblje najveće organizatorske i dezorganizatorske moći, kakva se ne može naći niti u jednoj drugoj etapi ljudskog života¹². Asen u svom opisu adolescencije naglašava da je to vrijeme velikih promjena. Akne, grudi, ego i sve druge stvari rastu¹³.

Impulzivnost je karakteristika adolescentovog ponašanja kao i glad za novim iskustvima i težnja za funkcioniranjem na "višoj razini adrenalina". Adolescenti sve žele iskusiti i sa svime eksperimentiraju – sa seksom, drogama, hranom, idolima... Pretjeruju u svemu i na njima sve izgleda prenaplašeno – frizura, odjeća, šminka... Isticanjem drugačijeg vanjskog izgleda adolescent pokušava sebe prikazati drugačijim od drugih kako bi izgledao jedinstven i poseban. Ovo razlikovanje/odvajanje od drugih (ponekad i od roditelja koji mu odvajanje ne dopuštaju), zapravo možemo razumjeti kao jedini način na koji adolescent može "presložiti sebe" – u svom vanjskom aspektu, dok u unutarnjem dijelu sebe osjeća kaos i strah.

Anksioznost i obrambeni sustav u adolescentata

Odrastanje nije lagan proces, mada se odraslima tako ne čini iz njihove perspektive.

Razvojne zadaće u adolescentima pokreću valove tjeskobe, straha, nesigurnosti, srama i neraspoloženja i traže od njih nalaženje načina kako bi se obranili od navale čudnih i novih osjećaja¹⁴.

Ponašanje i reagiranje adolescenata karakterizira nizak prag reaktivnosti, njihovo je samopoštovanje veoma ranjivo i stoga veoma ugroženo⁹. Obrambeni sustavi za reguliranje anksioznosti još su neistraženi i neuvježbani i često se prezentiraju kao mješavina svjesnih, nesvjesnih i tjelesnih obrana¹⁵.

Normalno i patološko u adolescenciji

Zbog lepeze raznolikosti adolescentnih ponašanja, te razlika u kulturnim i socijalnim normama ponašanja, veoma je teško odrediti što je normalno, a što je patološko u adolescenciji¹⁶.

Hoće li okolina prihvatiti neka ponašanja adolescenata ili ne više ovisi o standardima okoline nego o samim adolescentima. Pod standardima okoline podrazumijevaju se sustavi vrijednosti, kulturne i moralne norme, ali i prag senzibilnosti za adolescentna ponašanja. Nerijetko, odrasli za dječje nepodopštine i "dešpete" imaju više kapaciteta i opravdanja, dok su prema adolescentnim ponašanjima veoma kritični. Kao da odrasli lakše mogu zadržati sjećanje na "dijete u sebi" negoli na "adolescenta u sebi".

Naizgled komforno i prilagođeno ponašanje adolescenta ne mora izravno označavati i dobro mentalno zdravlje, ono može biti i izraz pasivnog podčinjavanja zahtjevima okoline. Pasivnost, rezignacija i nekritičnost nisu osobine koje vode k zdravoj, odgovornoj i socijalno zreloj ličnosti⁹.

Adolescencija je razvojni period kojim odrastanje završava. Obitelj u kojoj djeca dostižu fazu adolescencije u vrlo je specifičnoj fazi životnog ciklusa obitelji što i pred adolescenta i pred obitelj s adolescentom postavlja nove zadatke i ciljeve.

Krizna stanja u adolescenciji

"Udaljavanje" od roditelja u buri sukoba s jedne strane i okretanje vršnjacima, druženje i stjecanje niza novih iskustava s druge strane, stvaraju prostor u kojemu vrebaju dobro poznata "krizna" stanja. Svaka od faza adolescencije krije u sebi opasnost za pojavu krize, a svima su zajednička obilježja pojačana tjeskoba i promjene u raspoloženju. Raspoloženje može biti nestabilno i promjenljivo, ali najčešće je sniženo-depresivno sa svim nijansama koje depresivnost može ponuditi. Unutar kriznih stanja depresivnog tipa moguća "rješenja" koja stoje na raspolaganju adolescentu kreću se od povlačenja i izbjegavanja, pretjeranog i prenaplašenog druženja, konzumiranja sredstava ovisnosti koje se nažalost nude kao "brza i efikasna" rješenja, do onih težih koja vode u bolest (ovisnost, anoreksija itd.) i onih najtežih i najdrastičnijih – autoagresivnih reakcija adolescenata koje ponekad završavaju u suicidom¹⁷.

Školski neuspjeh ili školska neprilagođenost često je prvi signal da se nešto "događa" s adolescentima¹⁸. Ispod ovog vidljivog školskog problema često se krije neka od poteškoća procesa razvoja i sukoba koje on donosi. Osjetljivi na školska postignuća svoje djece, roditelji ponekad osim školskog neuspjeha ne vide ništa drugo.

Srećom, kod većine adolescenata ovaj više ili manje burni, a rijetko posve miran i neuzburkan proces odrastanja završi uspješnim sazrijevanjem i formiranjem odrasle osobe.

Najveći dio adolescentnih borbi završava bez opasnih ožiljaka.

RODITELJI

Biti roditelj želja je koja pripada dijalektici narcističkih konflikata. Biti sposoban nazvati se roditeljem zapravo znači zadovoljiti dio naših idealnih težnji. Donijeli smo na svijet djecu i time smo se identificirali sa svojim roditeljima. Sada djelujemo za naš vlastiti račun i sposobni smo osjećati kako stvaramo i kako smo ispunjeni time što smo stvorili⁷.

Biti roditelj adolescentu drugačija je pozicija roditeljstva u odnosu na ranije razvojne faze djeteta. U vrijeme adolescencije mnogo se toga događa prvi put i adolescentima i roditeljima adolescencija^{19,20}.

Iz perspektive adolescenta njegovi roditelji izgledaju kao dvoje ljudi srednjih godina koji su slučajno njegovi roditelji, koji su mnogo gori nego roditelji njegovih prijatelja i jedino što znaju je izmišljati glupa pravila i prigovarati. Jaz između roditelja i adolescenta proistječe iz doživljaja roditelja da je "dijete dvije godine mlađe od svoje prave dobi" i adolescentovog doživljaja da je "dvije godine starije od svoje prave dobi". Ovaj se jaz teško prevladava zbog adolescentove stalne oscilacije između zrelog i djetinjastog ponašanja⁵. Temeljni psihološki problem u adolescenciji jest ODRASTI ili NE ODRASTI.

Roditelji u načelu teško podnose adolescenciju svoje djece jer se sve u adolescenciji odvija ubrzano. Ponašanje adolescenta ponekad imponira kao da je sukladno unutarnjim osjećajima, ali vrlo često je i posve oprečno i obrambeno usmjereno protiv unutarnjih doživljavanja. Adolescenti imaju osjećaj kako ih roditelji ne razumiju, a roditelji se osjećaju kao da sve što čine, govore i rade biva uzaludno. U razgovorima "obje strane" imaju doživljaj razgovora preko "gluhih telefona".

Granice u adolescenciji

Generacijski jaz je neminovan, osobito u preadolescenciji i ranoj adolescenciji. U ovim periodima odrastanja roditelji sa svojim adolescentima imaju najviše problema. Roditelji imaju doživljaj kao da je sve što su do tada učili svoju djecu nestalo bez traga, a osjećaj bespomoćnosti o kojem neki roditelji govore osobito je težak. U adolescenciji se sve funkcije obitelji dovode u pitanje, a osobi-

to se to odnosi na granice. Adolescent treba granice koje mu postavljaju roditelji da bi ih on mogao "rušiti". Ova potreba za pomicanjem granica jedan je od specifičnih poriva u adolescenciji i zato ih adolescent treba. Roditelji su ti koji ih postavljaju, a ne adolescenti.

Granice trebaju biti "niti previše čvrste, a ipak jasne, niti previše meke, a ipak prepoznatljive", a unutar njih nikada se ne smiju izgubiti konture pravih vrijednosti čovjeka²¹. Iako su roditelji ti koji postavljaju granice, a adolescent taj koji ih treba rušiti, i od roditelja se očekuje prilagodba kojom će dozvoliti adolescentu eksperimentiranje i unutar i izvan granica obiteljskog sustava²².

Ako granica nema, adolescent juri u nova iskustva, ima osjećaj velike slobode, ali istovremeno duboko u sebi misli da roditeljima nije stalo, da im nije važan i nerijetko dolazi u velike sukobe sa svojom okolinom provjeravajući nesvjesno hoće li to roditelji primijetiti.

Ako su granice prečvrste i rigidne, a pokušaji za odvajanjem se sankcioniraju ili kažnjavaju na grube načine, otežano je vezivanje adolescenta za vršnjačke skupine. Ovi adolescenti ostaju usamljeni, bez prijatelja, pa, ili ostaju "privezani" uz roditelje, ili se priklanjaju bilo kakvoj skupini vršnjaka koja ih želi primiti u svoje redove. Značaj adolescentnih grupa i konstruktivnih i destruktivnih vrlo je velik.

Roditelji mogu držati granice na primjeren način ako je njihov partnerski odnos stabilan. U zdravom obiteljskom sustavu najjača je emocionalna veza ona između roditelja, unatoč činjenici da je po definiciji obitelji njena osnovna funkcija podizanje djece. Jedino u obiteljima s kvalitetnim brakom roditelja, s jasnom podjelom uloga, jasnim granicama i jasnim stavom prema autoritetu možemo očekivati pravilno odrastanje i uspješan završetak adolescentove potrage za identitetom⁵.

Ponašanje roditelja

Roditelji koji iskazuju pretjeranu pažnju ili preveliku zabrinutost ne pomažu svom adolescentu u odrastanju. Nadalje, ako roditelji neprestano kritiziraju adolescenta ili pokušavaju umjesto njega voditi njegove "bitke" u školi, među prijateljima ili u obitelji, samo povećavaju međusobni jaz i nerazumijevanje. Suviše burne reakcije okoline na ado-

lescentove unutarnje i vanjske oluje mogu bitno smanjiti vlastite obrambene snage i sposobnosti za svladavanje napetosti. Krize mogu postati sve češće i u adolescentu ostaviti uništavajuću nesigurnost u sebe i nepovjerenje prema najbližima⁹.

Ni roditeljima nije lako shvatiti i prihvatiti da njihovo, do jučer malo dijete, sada treba neke druge osobe s kojima se želi družiti, kada je donedavno većinu izvanškolskog vremena provodilo u kući ili u blizini kuće. I roditelj treba vremena da se privikne na novonastalu situaciju, da svoje do jučer dijete "sada dijeli s drugima"²³.

U fazi "obitelji s adolescentom" i roditelji i adolescenti imaju svoja depresivna stanja.

I roditeljska tuga i roditeljski strahovi procesi u koje roditelji trebaju prebroditi, poštujući odrastanje kao nužnost i pravila granica. Dijete koje odrasta treba pustiti da odraste, ono mora imati svoj put, pri čemu ga nije dobro niti previše "privézati", a niti prebrzo "otpuštiti".

Koliko god se činilo na prvi pogled kontradiktornim, adolescent ne "napušta" roditelje bez žalosti. Depresivna stanja u ovoj fazi "odvezivanja" posve su normalne i uobičajene pojave odrastanja. Isto su tako ova depresivna stanja dio razvojnog procesa koji adolescentu omogućava da ostvari razvojne zadaće i postigne svoju samostalnost.

Kao što je u periodu ranog djetinjstva potrebno da majka malog djeteta bude s njime da bi je dijete moglo ostaviti²⁴, tako u adolescenciji roditelji trebaju biti tu da bi se adolescent od njih mogao odvojiti.

Disfunkcionalne obitelji

Manji broj adolescenata ne uspijeva razriješiti razvojne zadaće adolescencije, jednim dijelom zbog nasljednog potencijala, dijelom zbog nerazriješenih zadataka ranijih faza razvoja koje prethode adolescenciji, zbog psihopatologije roditelja ili pak zbog nekog od brojnih aspekata disfunkcionalnosti obitelji²⁵.

Obitelji koje su disfunkcionalne njeguju specifične sustave i vjerovanja koje nazivamo "obiteljskim mitovima", a izražavaju se posredno ili se uopće ne izražavaju, ali se podrazumijevaju. Oni oslikavaju osobine ličnosti roditelja, njihove odgojne stilove, sustave moralnih vrijednosti i norme ponašanja. "Obiteljski mitovi" utječu na sva-

kodnevno funkcioniranje obitelji, a njihov je utjecaj osobito snažan u kriznim periodima u obitelji, kao što je obitelj s adolescentom, kada razvojni procesi adolescencije traže promjenu i prilagodbu od obitelji u cjelini²⁶.

Adolescent u obitelji koja funkcionira po pravilima obiteljskog mita "apsolutno zajedništvo" nema mogućnosti za odvajanjem od roditelja. U ovakvim obiteljima ne postoji privatnost članova, nema tajni niti osobnog vlasništva. Svi članovi obitelji funkcioniraju po pravilu "sve je naše i sve

Najznačajnije razvojne zadaće adolescencije su stvaranje seksualnog identiteta, separacija od roditelja, smanjenje ovisnosti o skupini vršnjaka i učvršćivanje strukture ličnosti identifikacijom i konsolidacijom selfa.

se dijeli", pa je tako zajednički i prostor, i vrijeme, i stvari, i interesi, i porivi...

U obiteljima u kojima vrijedi pravilo "sve je u obitelji" adolescentu se poručuje kako izvan obitelji ne treba tražiti niti zadovoljstva, niti emocionalne veze niti bilo što drugo jer je sve izvan kuće opasno i neprijateljsko. Adolescenti iz ovakvih obitelji doživljavaju svijet kao opasno mjesto u koje je najbolje niti ne krenuti, već ostati u obitelji. Idealnih obitelji nema, mada neke obitelji misle da to jesu. U "idealnim" se obiteljima svako drugačije mišljenje ili suprotstavljanje kvalificira kao mržnja ili kao prijetnja napuštanjem. Adolescent iz "idealne obitelji" mora birati između prava na drugačiji pogled na svijet od svojih roditelja i svojih roditelja, pri čemu lako može izgubiti vlastiti identitet. "Demokratske obitelji" zvuče vrlo privlačno adolescentima, ali obitelj kao društvo vršnjaka, u kojoj se ne zna koja je podskupina roditelja, a koja djece, gdje često majke i kćeri razmjenjuju odjeću i šminku ili očevi i sinovi izlaze zajedno tražeći zabavu nije obitelj koja nudi ono što je djeci i adolescentima potrebno za zdrav razvoj. Upotreba autoriteta nužna je značajka roditeljskog podsustava. Roditeljstvo uvijek zahtijeva upotrebu autoriteta. Autoritet je jači što je dijete mlađe, a slabiji što je adolescent stariji, zreliji i odgovorniji. Slab roditeljski podsustav zbog vlastite nesigurnosti i neefikasnosti lako zapada u suprotnost stalnog provjeravanja i naređivanja, a time vodi u poricanje individuacije, odvajanja od roditelja i odrastanja.

Emocionalna klima u obitelji

Treba naglasiti da je za pravilan razvoj najvažnija emocionalna klima u obiteljskom okruženju u kojemu dijete ili adolescent živi i odrasta⁷.

Ako je emocionalna klima u obitelji poremećena stalnim konfliktima, adolescentova potraga za vlastitim identitetom bit će otežana. Adolescent koji je zaokupljen ili uvučen u konflikt roditelja, koji živi u teškim socijalnim uvjetima ili u obitelji s teško bolesnim članom ili je sâm teško bolestan nema prostora za vlastito odrastanje i silom prilika postaje jako ozbiljan.

Priroda ne podnosi preskakanja i vrlo je vjerojatno da će te osobe jednom kasnije upasti u fazu "druge adolescencije"⁵.

Terapijske intervencije u adolescenciji

Terapijske intervencije u adolescenciji potrebne su kada razvojni procesi poprime neželjen tijek. Obiteljska terapija ima za cilj uspostavljanje jasnih granica između podsustava u obitelji (roditelji – djeca), jačanje podsustava roditeljskog para, poboljšanje komunikacije unutar obitelji, pomažanje separacije i individuacije adolescenta, stvaranje stabilnosti sukladne razvojnoj fazi obitelji s adolescentom.

ZAKLJUČAK

Roditeljstvo je najsloženija zadaća koju nam život nudi, uloga u kojoj se bezrezervno, postojano i danas s iskrenom ljubavi dajemo svojoj djeci, ali uloga koju svi "učimo u hodu".

Kušnja roditeljstva traje koliko i ono samo, a zasigurno je najsloženija u periodu adolescencije jer se ona događa i njima, roditeljima, a ne samo njihovim adolescentima.

LITERATURA

1. Blos P. On Adolescence: Psychoanalytic Interpretation. New York: Free Press of Glencoe, 1962.
2. Freud A. Adolescence. Psychoanal. Study Child, 1958;13:255-73.
3. Erikson EH. Identification and the Life Cycle. New York: IUP, 1958.
4. Carter EA, Mc Goldrick M. The family life cycle and family therapy: An overview. In: Carter EA & Mc Goldrick M (eds). The family life cycle: A framework for family therapy. New York: Gardner Press, 1980.
5. Vidović V. Adolescencija i obitelj. Pedijatrija danas 2003;20-3.
6. Tadić N. Psihijatrija djetinjstva i mladosti. Beograd: Naučna knjiga, 1981:28-37.
7. Nikolić S. Mentalni poremećaji djece i omladine. Zagreb: Školska knjiga, 1988.
8. Rudan V. Adolescencija. U: Klain E i sur. (ur.) Psihološka medicina. Zagreb: Golden marketing, 1999:212-22.
9. Tomori M. Normalnost u adolescenciji. Beograd: Avalske sveske, 1979:2:95-103.
10. Pernar M. Razvoj u adolescenciji. U: Pernar M, Frančičković T (ur.) Psihološki razvoj čovjeka. Rijeka: Medicinski fakultet Sveučilišta, 2008:85-92.
11. Hall GS. Adolescence: its psychology and its relations to physiology, anthropology, sociology, sex, crime, religion and education. New York: Appleton, 1904.
12. Nikolić S, Klain E, Vidović V. Osnove medicinske psihologije. Zagreb: Izdanja Medicinskog fakulteta u Zagrebu, 1990.
13. Asen E. Family therapy for everyone. London. BBC Worldwide Ltd. 1995.
14. Rudan V. Adolescent and his family: Falling in love and remaining in love-universal human capacities. Coll Antropol 1996;1:149-58.
15. Graovac M. Stilovi suočavanja sa stresom tijekom srednje faze adolescencije u srednjoškolaca. Doktorska disertacija. Medicinski fakultet u Rijeci, 2003.
16. Freud A. Normalnost i patologija djece. Zagreb: Prosvjeta, 2000.
17. Rudan V. Krize puberteta i adolescencije. U: Jakovljević M, Kulenović M, Jakupčević M (ur.) Krizna stanja. Zagreb: Izdanja Medicinskog fakulteta u Zagrebu. 1986:37-41.
18. Rudan V, Begovac I, Szivovic L. Parents and teachers reports on competence and emotional/behavioral problems in adolescents from Croatia. Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol 2004.
19. Vidović V, Jureša V, Rudan V, Budanko Z, Škrinjarić J, De Zan D. The adolescents assessment of family functioning. Coll Antropol 1997;21:1:269-76.
20. Rudan V. Adolescent development and external influences. Coll Antropol 2000;24:2: 585-96.
21. Rudan V. Otvoreno i prikriveno u ponašanju i njegovim poremećajima U: Bašić J, Janković J (ur.) Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži. Zagreb: Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za prevenciju. 2000:97-106.
22. Rudan V. Adolescencija ili "život na rubu". U: Vidović V, Rudan V, Begovac I (ur.) Psihičko zdravlje: Ljepota različitosti. Zagreb: Hrvatski liječnički zbor, 2005:9-10.
23. Rudan V. Zaokupljenost sobom u adolescenciji. Pedijatrija danas 2003:12-16.
24. Rudan V. Zašto majka mora biti tu da bi je dijete moglo ostaviti? Zagreb: Dani dječje psihijatrije "Maja Beck Dvoržak" – Najčešće emocionalne teškoće/poremećaji u djece predškolske i školske dobi. 2005.
25. Rudan V. Psihopatologija roditelja i razvoj djeteta. Zagreb: Dani dječje psihijatrije "Maja Beck Dvoržak": Obitelj. 2004.
26. Nikolić S. Osnove obiteljske terapije. Zagreb: Medicinska naklada, 1996.